

Олександра ЛУК'ЯНЕНКО

## СВІТОВА ПОЕЗІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СВІТОГЛЯДУ ЯНА КАСПРОВИЧА

Сучасники називали Яна Каспровича “поетом сумління”, зокрема Іван Франко – “селянським богатирем”, Марія Домбровська – “співцем пригноблених та неімущих”. І недаремно. Синтагма цих понять окреслювала суть неможливого хлопця родом із села Шимбожа на Куявах, який у двадцять чотири роки закінчив гімназію, вчився у Лейпцігському, Вроцлавському університетах, став професором, а згодом і ректором Львівського університету.

В історію літератури Каспрович увійшов насамперед як поет, котрий проторував у польській поезії нові стежки, ввів нові мотиви, соковиті барви, близький до фольклору словник. Майстер художнього слова, він вдавався до найрізноманітніших поетичних форм і розмірів; розробив тонічне віршування, збагатив польський вірш виразністю, свободою поетичного висловлювання. Його творчість на тлі кількох літературних поколінь є живою ілюстрацією процесу розвитку польської літератури від постромантичних традицій, через непоетичну поезію позитивізму, натуралізму, аж до наростання символістичних і експресіоністичних тенденцій.

Ми віддаємо належне Каспровичу-поету, драматургу, філософу, державному діячеві і не оцінюємо належно Каспровича-перекладача, хоча він збагатив польську літературу перекладами творів різних епох, мов, стилів близько вісімдесяти авторів. Як перекладачем у світі ним зацікавились передусім знавці іншомовних літератур, коли він уже був відомим поетом. Так, англійські філологи оцінили заслуги Яна Каспровича щодо поетів туманного Альбіону. Йозеф Брікенмаєр вивчав переклади грецьких трагіків. Поза увагою дослідника, на жаль, залишились такі шедеври перекладацького мистецтва, як новели П.Розеггера “З гірських сіл”, К.Гауптмана “Затоплений дзвін”, майстерність перекладу якого конкурувала з оригіналом. Принагідно зауважимо, що найбільшу популярність приніс перекладам драматурга театр.

Без сумніву, перекладам Яна Каспровича просто не таланило. З величезного перекладацького спадку поета значна частина зникла. У 1938 р. відомий літературний критик Ян Бергер розпачав з приводу неуккомплектованості польських Публічних бібліотек перекладами з німецької мови Яна Каспровича, констатуючи, що з продажу зникли всі без винятку, і лише дещо залишилось у букіністів за сміховинно низькими цінами як малозапитувана література<sup>1</sup>.

Гіркі роздуми навіює і перекладацький доробок Яна Каспровича, що зберігався в музеї міста Познань. Передана сюди після смерті поета бібліотека згоріла під час Другої світової війни<sup>2</sup>. Крім творів світової класики, до неї входили власні твори і переклади, вона славилась цінною колекцією видань Біблії (28 позицій), серед яких – унікальні видання XVI ст.

Щодо перекладів Яна Каспровича з німецької, то вони навіть видані були неfortunно: у вигляді брошур або невеличких томиків таких об'ємних серій, як “Biblioteka

<sup>1</sup> Berger Jan. Przekłady Kasprowicza. Cz.I: Poezja niemiecka. Poznań, 1948. S.10.

<sup>2</sup> Loth Roman. Młodość Jana Kasprowicza: Szkic biograficzny. Poznań, 1962. S.168.

powszechna”, “Biblioteka utworów dramatycznych”, “Teatr dla wszystkich”. Зрештою, деколи й сам автор завдавав шкоди власним перекладам, вказуючи, наприклад, що новели Розеггера призначені для юнацтва, чим власноручно обмежував коло читачів. Не усміхнулась доля і перекладам Ф.Шіллера “Дон Карлос”, “Димитрій”. Подані до Скарбниці польської у Львові (січень 1914 р.), вони так ніколи й не вийшли друком. Причини залишаються невідомими: чи з провини друкарні, чи внаслідок подій Світової війни, чи просто через недбалість автора, який забував підписуватись на копіях угод з видавцями. Відомі також випадки зволікання з виданням перекладів через стан депресії поета. “Бідний Генріх” Гауптмана, перекладений зразу ж після виходу в світ оригіналу, чекав у видавця Ф.Веста в Бродях три роки на укладення угоди. Переклад “Іфігенія в Тавриді” Й.В.Гете пролежав у рукописі близько семи років.

Не завжди й престижні видавництва, такі як “Biblioteka narodowa”, помічали Яна Каспровича. Щоправда, “Księgarnia polska” запропонувала у 1924 р. перевидати “Бідного Генріха” К.Гауптмана і “Іфігенія в Тавриді” Гете, а “Spółka wydawnicza” того ж року чекала дозволу на перевидання “Затопленого дзвону” К.Гауптмана. Відповідь була негативною. Причини зриву угоди з видавництвами або відмови автора не відомі через відсутність тогочасної кореспонденції Яна Каспровича.

Після смерті поета Казимир Чаховський у 1929 р. видав бібліографію поетичного спадку Яна Каспровича під скромною назвою “Репетиція бібліографії”, куди увійшов і перекладацький доробок, за винятком творів, що залишилися в рукописах. Згодом видання було доповнене ще двадцятьма позиціями перекладів маловідомих і невідомих авторів.

Переклади Яна Каспровича можна розглядати в динаміці вікового вдосконалення мистецтва перекладу поета, тобто за хронологією років, а можна і в інший спосіб, наприклад, за літературами.

Репертуар перекладів складався з творів тих письменників, які “силою свого духу, своєї уяви, свого розуму змогли поріднитись з Абсолютом, які своє мистецтво прагнули вивести з кола сірої буденності, відокремити від того, що в житті є тимчасовим і випадковим, а натомість донести до сфери вічності. До сфери, де, промовляючи словами Данте, Господь у вічному спокої, лише любов'ю і волею зрушує Небеса”<sup>3</sup>. Ян Каспрович прагнув пізнати і відтворити різні стилі.

Не любив працювати з однотипною поезією. Завдяки допитливості і таланту, перекладав багатьох поетів, переходячи з однієї літератури до другої. Абсолютна легкість і свобода оперування ритмічним римованим словом сприяли близькому і тривалому контакту з чужомовною лірикою. Сам факт збагачення польської літератури надбанням світової класики, про що найкраще з усіх літературних течій подбали саме модерністи, увіковічнив ім'я Яна Каспровича, навіть якби він не написав жодного оригінального вірша. Ян Каспрович надавав своїм перекладам великого значення. Як і всі польські модерністи, він убачав у перекладацькій діяльності просвітницьку місію, бажаючи таким чином прилучити польську літературу до європейської.

Процес перекладу не був для поета методичною, заздалегідь спланованою літературною працею. Займався ним натхненно. Вникав у стиль і психологію обраного для перекладу автора аж до містичного злиття з його духом. Працював тоді у творчому трансі до цілковитого виснаження. Перекладаючи грецьких трагіків, признавався: “Коли розпалося в роботі, завжди маю враження, а точніше метафізичну певність, що дух Есхіла чи Еврипіда стоїть наді мною і диктує, що маю писати”<sup>4</sup>. Якось уночі після напруженої праці не міг по-

<sup>3</sup> *Kasprowicz Jan. Dzieła. T.XXI: Pisma prozą. Kraków, 1930. S.107.*

<sup>4</sup> *Kozicki Władysław. Twórca i człowiek // Wspomnienia o Janie Kasprowiczu. Warszawa, 1967. S.248.*

трапити додому, кружляючи близько години навколо будинку в Пороніно. “Щось мене водило тієї ночі”, – розповідав своєму приятелю, письменнику, літературному критику, професору історії мистецтв Львівського університету Владиславу Козицькому<sup>5</sup>.

Не виносив посидючості, ретельності, систематичності. Працював нерегулярно, еруптивно. Не любив, щоб його спостерігали в процесі творчості. Взввшись за перо, писав нечувано багато протягом неймовірно короткого часу. Спонтанність у праці виправдовувала себе стократ сконденсованою продуктивністю. Під час Першої світової війни, за зиму 1914–1915 рр., переклав усього Еврипіда, хоч його ніхто не квапив<sup>6</sup>. Цьому передували переклади 1904 р. драми сатирів Еврипіда “Кіклоп”, фрагменти Бакхіліда і Гомера (фрагм. IV пісні “Еліади”). Коли працював над творами Есхіла, обкладався англійськими, німецькими, французькими перекладами, не звертаючись до Есхіла в оригіналі<sup>7</sup>. Жартуючи, називав Есхіла своїм ідолом<sup>8</sup>, який охороняє його вночі, а вранці розповідає, як гарцюють на полицях книжки з його бібліотеки, і жаліється, що він відкладає переклади його творів задля написання власних. З 1907 р. багато перекладів Есхіла Ян Каспрович публікував у пресі, зокрема в часописах “Ateneum polskie”, “Czas”, “Gazeta Lwowska”, “Museion”, “Słowo polskie”, “Sfinks” та ін.<sup>9</sup>

Надзвичайно складний для перекладу Аристофан додавав до звичайних труднощів перекладачеві такі особливі, як суміш стилів, поетичних жанрів, неперекладну гру слів і конструкцій. Слідом за Богуславом Бутримовичем, Ян Каспрович переклав Аристофана з максимальною подібністю до оригіналу, живою сучасною мовою.

Не раз у своїй садибі в Гаренді, святкуючи Різдво, серед суворої, але прекрасної природи у компанії улюблених авторів – Есхіла, Еврипіда, Гомера, Вакхіліда, Аристофана – поет осягав суть грецької трагедії: фатум карає за кожне скоєне зло, за кожен поповнений гріх, за кожную помилку в житті.

Під впливом різних національних літератур він щоразу відкривав у творчості щось нове для себе. Так, редактор часопису “Lamus” Міхал Павліковський розповідав, як одного разу Каспрович сповістив йому, що нарешті розгадав таємницю мистецтва творчості, яка полягає у тому, щоб не “зациклюватись” на формі, а творити, як твориться<sup>10</sup>. Павліковський сперечався з ним, переконував, що поет просто перевтомлений, що, зрештою, суперечить сам собі. Аж раптом збагнув, що це, скоріш за все – не таємниця мистецтва творчості, а таємниця Яна Каспровича, його сокровенне бажання. Справжня таємниця полягала в іншому. Він, котрий знав стількох, не потрапив ні до кого у залежність. Відгадкою цієї таємниці була, вочевидь, духовна самотність Яна Каспровича.

Англійська поезія у перекладах Яна Каспровича представлена в п’ятитомнику “Зарисовка англійської поезії” (1931). Староанглійські балади, легенди і пісні невідомих авторів, а також пісні, згадані чи перефразовані у драмах В.Шекспіра, становлять дві частини першого тому. Далі – обрані для перекладу автори, серед яких улюбленим був П.Б.Шеллі. В його творчості вбачав безмежну закоханість у свободу в якнайширшому розумінні поняття: побутову, політичну, релігійну, суспільну. Знаходив у його творах багато власних ідеалів. Шеллі не відшліфовував форми, був сміливим у поетичній мові, а тому – кострубатим і невдячним для перекладу. Проте у

<sup>5</sup> *Kozicki Władysław*. Twórca i człowiek // Wspomnienia o Janie Kasproviczu. S.248.

<sup>6</sup> *Ibid.*

<sup>7</sup> *Krzywicki Ludwik*. Nieco wspomnień o Janie Kasproviczu // Wspomnienia o Janie Kasproviczu. Warszawa, 1967. S.41.

<sup>8</sup> *Rabska Zuzanna*. Wieczór na Harendzie // Wspomnienia o Janie Kasproviczu. S.303.

<sup>9</sup> *Hahn Wiktor*. Ze wspomnień o Kasproviczu // Wspomnienia o Janie Kasproviczu. Warszawa, 1967. S.219.

<sup>10</sup> *Pawlikowski Michał*. Wspomnienia o Kasproviczu // Wspomnienia o Janie Kasproviczu. Warszawa, 1967. S.127.

плеяді перекладачів (А.Асник, З.Глінка, З.Кершиц, З.Куб'як, В.Левік, Л.Мар'янська, Л.Шенвальд, Ч.Ястжембец-Козловський) Каспрович з молодопольською рапсодійністю і особливим пафосом найвдаліше переклав його "Оду до Західного вітру"<sup>11</sup>. Це був автентичний Шеллі. Його індивідуальність додала енергії цій космічній поемі.

І все ж пальму першості з-поміж кращих розумів Європи Ян Каспрович віддавав Байрону, дух якого, вважав, був найдосконалішим і надто відрізнявся від середовища, призначеного йому Творцем<sup>12</sup>. Саме тому деякі його твори ("Дон Жуан"), на думку перекладача, переповнені демонізмом, внаслідок чого в уяві поета Абсолют, захищаючись від могутності, тужив за безсмертям.

Порівнюючи переклади "Чайльд Гарольда" А.Краєвського і Я.Каспровича, важко віддати комусь перевагу. Переклад першого, плавний і більш доступний, відходить від форми оригіналу. Переклад другого зберігає майстерну форму, проте необхідність вмістити в одинадцятискладовий римований вірш якнайбільшу кількість елементів оригіналу дещо ускладнює стиль, хоча загалом переклад Яна Каспровича найближчий до стилю Байрона серед існуючих.

На замовлення видавців "Всесвітньої історії літератури" Я.Каспрович охоче перекладав уривки з Е.Спенсера (близько 300 віршів), які йому пропонував час від часу П.Хмельовський.

Найфортунішими виявились переклади Шекспіра. Судити про те можна хоча б по тому, що на кошти, отримані за ці переклади, поет у 1923 р. придбав дім у Пороніно.

Перекладаючи Шекспіра, як і Ехіла, учений скаржився колегам, що дух Великого англійця перешкоджає працювати, повсякчас сперечається з ним і, врешті, переконуює переробити переклад<sup>13</sup>. Містичне долання часу і простору набуває реальних обрисів у творчому процесі Яна Каспровича.

Переклади з німецької не були ні найчисленнішими, ні найвдалішими. Як перекладач німецької поезії, він увійшов у контакт з трьома епохами: середньовіччя, класицизму і модернізму. Середньовіччя вимагало сконцентруватися на одному стилі, що подеколи було внутрішньою потребою поета, який працював у цьому напрямі не стільки з власної волі, скільки на замовлення видавців "Всесвітньої історії літератури". Переклади з німецької були для Каспровича найлегшими. Мова XII–XIII ст. – так звана середньо-високонімецька – була близькою до новонімецької, а отже, зрозумілою. Інколи, працюючи зі старонімецькими текстами, Каспрович звертався до посередництва перекладачів.

Відомі переклади епосу про "Гудрун", фрагменти старосаксонської поеми "Геліанд", а також творів Гартмана фон Ауе, Вальтера фон Фогельвайде, Фрайданка.

Класицизм Ян Каспрович не лише традиційно шанував, а й любив. Так, ще на шкільній лаві він написав перші вірші німецькою мовою. Серед перекладів, що збереглися, Й.В.Гете "Іфігенія в Тавриді", "Торкватто Тассо", фрагменти "Фауста", драма "Прометей", Ф.Шіллер "Розбійники", "Димитрій", Ф.Грільпарцер "Лихо брехунові", Ф.Хеббель "Гіг і його перстень" (фрагмент) та ін.

Індивідуальному сприйняттю модернізму, який поширювався з Заходу, Ян Каспрович завдячує двом чинникам: віку і походженню. Вони допомогли поетові сприйняти цю течію поетично зрілим майстром, з певним літературним надбанням. Вичікуючи зрілої драматургії, він не квапився з перекладами: на один переклад Ф.Дранмора припадало два-три Й.В. Гете, Ф.Шіллер. До Г.Зудермана взявся на пере-

<sup>11</sup> *Obraz poezji angielskiej / Zebr. i oprac. Jan Kasproicz. Kraków, 1931. 422 s.*

<sup>12</sup> *Kasproicz Jan. Dzieła. T.XXI: Pisma prozą. Kraków, 1930. S.121.*

<sup>13</sup> *Bykowski Ludwik Jaksa. Ze wspomnień osobistych o Janie Kasproiczu // Wspomnienia o Janie Kasproiczu. S.261.*

ломі століть. П.Розеггер його цікавив винятково як поет “гірських сіл”, а не як модерніст. Німецький натуралізм, з яким познайомився ще в Галичині, де про нього писали часописи і говорили в літературних колах, його анітрохи не приваблював. У цей час займався перекладами Ф.Дранмора “Демонський вальс”, К.Гауптмана “За-топлений дзвін”, “Бідний Генріх”, “Роза Бренд”, Г.Зудермана “Іоан Хреститель”, Ф.Ніцше “Ранкова зоря” та ін.

Переклади з інших мов вибіркові і менш численні: з французької переклав А.Бертранда, Л. де Вовенарга, А. Рембо, М. Метерлінка, з італійської – Г.Д’Аннунціо, з норвезької – Г.Ібсена, з голландської – Г. Хейерманса, з англійської – Р.Тагора, а також французькі драми А.Міцкевича<sup>14</sup>.

На зламі ХІХ–ХХ ст. кордони були відчинені для взаємозбагачення культурними та політичними здобутками цивілізацій. Європейська спадщина обтяжувала, і зберегти власний стиль було не так і просто. Яну Каспровичу це вдалося завдяки концентрації уваги на двох проблематичних елементах буття: якості асимільованих цінностей і способу їх асиміляції. Якщо для багатьох асиміляція означала стати жертвою впливу культури, то для Яна Каспровича такий екстенсивний характер культури був неприйнятним. Він протиставив йому інший – інтенсивний. Суб’єкт у своїй діяльності, на його думку, повинен керуватися в основному фундаментальним досвідом. Сучасним – зовсім обмежено. Тому репертуар його перекладів такий об’ємний – від грецьких трагиків до модерністів.

Усі переклади Каспровича більшою чи меншою мірою – варіанти його оригінальної творчості: вони доповнювали її або контрастували з нею. Ситуація керувала ним: динамізував переклад у момент, коли зміст надихав, підсилюючи слабкі сторони оригіналу. І навпаки, коли зміст не зворушував, його мова ставала канцелярською, з елементами сільської говірки. Щирості у творчості вдавати не міг. Не міг і привласнювати чужих думок. Якби був гнучкішим, не шанував понад усе авторство чужих думок, мав би значно менше недоліків. Ян Бергер вважав це своєрідним трагізмом Яна Каспровича. Художність з віком шліфувала мистецтво перекладу, хоч не належала до вікового критерію. Наприклад, ранній переклад “Дона Карлоса” Шіллера перевершив досконалістю пізніші переклади.

Загалом спостерігається неоднозначність в оцінці перекладів Яна Каспровича. Одні стверджують, що позиція його перекладів у польському літературознавстві стабільна, наводячи для прикладу переклади Шеллі “Ода до Західного вітру”, Байрона “Чайльд Гарольд”, переклади Шекспіра, Гете “Прометей”, Шіллера “Дон Карлос”, Ніцше “Ранкова зоря”, які не мають у польській перекладній літературі кращих аналогів<sup>15</sup>. Інші вважають, що його стилістичні манери, “разючі в оригінальній поезії”, у перекладах перешкоджають набагато більше ще й тому, що вживав їх, незважаючи на епоху та індивідуальність автора, що відповідність оригіналу повинна бути більшою, що “збиті кліше наштамповані недоречно”, і переконують, що в основній масі його перекладацький спадок мертвий, тобто не використовується<sup>16</sup>. Проте всі однозначно визнають неоціненне значення перекладацької діяльності поета свого часу у представленні польському читачеві визначних явищ європейської літератури всіх часів і народів. Переклади Яна Каспровича потребують вникливого і документалізованого вивчення, аби бути належно оціненими.

<sup>14</sup> *Lipski Jan Jozef. Kasprowicz Jan. (12.XII.1860–1.VIII.1926) // Literatura polska: Przewodnik encyklopedyczny [ w 2 t.]. T.1. Warszawa, 1984. S.424.*

<sup>15</sup> *Berger Jan. Przekłady Kasprowicza.Cz.1: Poezja niemiecka. Poznań, 1948. S.242–243.*

<sup>16</sup> *Kasprowicz Jan. Wybór poezji. Wrocław, 1990. S.XCVII–C.*